

VA'D VE VA'İD EKSENİNDE İLAHİ ADALET

Arş. Gör. Hamdi AKBAŞ¹
Arş. Gör. Ömer SADIKER²

Özet

Adalet kavramı insanların üzerinde tartıştıkları önemli konulardan biridir. Bu kavram genellikle ilahi düzlemde Allah'ın adaleti ve Allah'ın adaletinin hangi boyutlarda değerlendirilmesi gerektiği şeklinde ele alınmış ve yargı - hesaplaşma ile birlikte Allah'ın varlığını ve ahiret hayatının imkânını çağrıştıran unsurlardan biri olmuştur. Bu çerçevede insanı yaşamı boyunca ahlaklı ve erdemli kılmayı amaçlayan ilahi mesaj / Kur'an da sürekli olarak zulüm, haksızlık ve büyükmeye karşı Allah'ın intikamını, gazabını, cezasını ve adaletini gündeme getirmiştir. Birçok ayet hak ve adaletin mutlaklığına öylesine vurgu yapmıştır ki bizzat Allah'ın ahirette hiçbir haksızlığa mahal vermeyecek şekilde adaletle hükmedeceği ve onun bu va'dinin kesin olduğunu ifade etmektedir. Nitekim bu ayetler bağlamında Allah'ın asla hiç kimseye zulmetmeyeceği konusundaki sözü O'nun va'dinden başka bir şey olmayıp bu konuda herhangi bir değişikliğin olmayacağı da söylenmektedir. İslam âlimleri Allah'ın olumsuz hiçbir sıfatının bulunmadığı gibi yarattıklarına kötülük yapma veya adaletsiz davranma anlamına gelebilecek her türlü fiilden münezzeh olduğu fikrinde ittifak etmişlerdir. Nitekim zulüm; bilgisizlik ve eksiklik ihtiyaçtan kaynaklanan bir fiil olup Allah bu tür sıfatlardan da uzaktır. Bununla birlikte Allah'ın zulme kadir olması, insanları dinî bakımdan sorumlu tutması, onların günah işlemesine iradesinin taalluk etmesi, insanlara ait iyi ve kötü fiilleri yaratması, insanları saptırması ve ahirette kâfir çocuklarına azap edip etmeyeceği gibi konular da farklı kelâm ekollerine mensup âlimlerin görüşlerince Allah'a zulüm isnat etme anlamına gelip gelmediği bağlamında tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Allah, Va'd, Va'id, Adalet, Zulüm.

GOD'S JUSTICE IN THE AXIS OF VA'D AND VA'ID

Abstract

The concept of justice is one of the important issues people are discussing. This concept is generally considered as the divine justice of God and the extent to which the justice of God should be assessed, and with judgment and reckoning it is one of the elements that evoke the existence of God and the life of the Hereafter. In this context, the divine message / Qur'an, which aims to make man moral and virtuous throughout his life, has always brought the revenge of God, his wrath, his punishment and his justice against persecution, injustice and grandeur. Many verses emphasize the absoluteness of right and justice, which means that God will judge justice in a way that will not cause any injustice in the Hereafter, and that his promise is definite. As a matter of fact, in the context of these verses, it is said that there will be no change in this matter, except that the promise that God will never persecute anyone is nothing but his promise. Islamic scholars have allied on the idea that God has no negative object, nor that any act of doing evil or injustice that he creates is impossible in any way. Indeed, persecution; ignorance and deficiency are caused by need, and God is far from these kinds of fat. However, the fact that God is cruel of God is to hold people accountable for religious affairs to make them commit sin to the work of sin, to create good and bad deeds of people, to make people aware of them and to infidelity in the Hereafter, whether or not they will punish the children, the issues are discussed in the context of the opinion of the scholars of the different schools of kalam, in the sense of referring to the persecution of God.

Keywords: God, Va'd, Va'id, Justice, Persecution

¹ Özgün Araştırma / Original Article

Sorumlu yazar/Corresponding Author, Çukurova Üniversitesi, Adana, hamdiakbas83@hotmail.com, ORCID ID: [0000-0002-1362-8118](https://orcid.org/0000-0002-1362-8118)

² Çukurova Üniversitesi, Adana, 01sadiker@gmail.com, ORCID ID: [0000-0001-7937-1901](https://orcid.org/0000-0001-7937-1901)

GİRİŞ

İslam literatüründe va'd kavramı ileride gerçekleştirilecek bir şeye dair söz vermek, müjdelemek, tehdit etmek ve cezalandırmak gibi hem iyilik hem de kötülük anlamında kullanılmakta³ ve birisine gelecekte dokunacak bir faydanın veya ondan uzaklaştırılacak bir zararın önceden haber verilmesi şeklinde tanımlanmaktadır.⁴ Va'id kavramı ise tehdit etmek anlamına gelmekte olup nitelik belirtilmeden kullanıldığında kötülük ve ceza manalarında⁵ birinin başına ileride herhangi bir zararın gelebileceğini veya onun gelecek bir faydadan mahrum kalabileceğini bildiren her türlü haber anlamındadır.⁶ Kelamî olarak va'd, Allah'ın emir ve yasaklarına uyan kimseyi mükâfatlandırması iken va'îd de Allah'ın emir ve yasaklarına uymayan ve bazı günahları işleyen kimseleri ebedi bir ceza ile uyarması / tehdit etmesidir.⁷

Adalet kavramı ise haksızlık ve haddi aşma gibi anlamlara gelen cevri kelimesinin de zıddı olarak davranış ve hükümde doğru olmak, hakka göre hüküm vermek, eşit olmak, eşit kılmak gibi manalara gelmektedir.⁸ Bu kavramın hem fiil hem de fail anlamında kullanımı olmakla birlikte “Başkasına ait hakkı tam olarak ona vermek ve ondan alınması gerekenleri de kendisinden tam olarak almak” şeklinde fiil anlamında tanımlanırken fail manasında ise “adlin gerektirdiği bütün işleri hakkıyla yapan” şeklinde tanımı yapılmıştır.⁹

Adalet, yargı ve hesaplaşma; ahiret hayatının önemli unsurlarından olmakla birlikte bu kavramlar ilahi dinlerin Tanrı'nın varlığına işaret eden en önemli argümanlarından. Hıristiyanların kutsal kitabı İncil'de bu dünyada Hz. İsa'ya inanıp iyi işler yapan insanların ebedi hayatta mükâfat görecekleri, kötülük işleyenlerin ise azaba uğrayacakları bildirilmektedir.¹⁰ Ancak Hıristiyan ve mistik akımlar gibi bazı dini çevrelerin Allah'ın merhametini öne çıkararak adalet, yargı ve hesaplaşmayı basite indirgeme çabaları, zayıflığı ve ahlaksızlığı da beraberinde getirmiştir. Tevrat ve Kur'an'da ise sürekli olarak zulüm, haksızlık ve büyülenmeye karşı Allah'ın intikamı, cezası ve adaleti vurgulanmıştır.¹¹

Yahudiliğe yöneltilen eleştirilere cevap verebilmek adına iman esaslarını yeni bir görüşle ele alan Saadia Gaoni (Sa'id b. Yusuf el-Feyyumi), ortaya attığı inanç esasları içinde öteki dünyada yeniden dirilme ve mükâfat ile cezanın hak olduğunu ifade etmiştir.¹² Kur'an ise cezalandırıcı, azap verici ve intikamcı bir “yasal düzenlemeler kitabı” olmamakla birlikte o suçun cezasız kalmasını da savunmaz.¹³ Kur'an'da ortaya konan Allah tasavvuru, Hıristiyanlığın adaleti dışlayacak tarzda odaklandığı merhameti de kapsayacak şekilde “adaletin Allah'ı” olmuştur.¹⁴

1. Kur'an'da İlahi Adalet

Kur'an'da birçok ayet, Allah'ın insanların fillerinin mükâfatını veya cezasını ahirette adaletle vereceğini ve asla onlara zulmedilmeyeceğini haber vermektedir. Yine Kur'an'da adalet sıfatından yoksun olan kişinin dilsiz, aciz ve hiçbir işe yaramayan bir köleye benzetilerek böyle birinin, adalet faziletini kazanmış ve doğru yolu bulmuş olanla bir tutulamayacağı bildirilmiş,¹⁵ adaletin bir kemal sıfatı olduğuna vurgu yapılmıştır. Bu bağlamda adalet, başkalarının geliştiği güzel istek ve telkinlerinden etkilenmeyen istikrarlı bir doğruluk ve ahlak kanununa itaatla gerçekleşen ruhi denge ve ahlaki kemaldir.¹⁶

³ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredat Elfazü'l-Kur'an*, tah. Saffân Adnan Davudî, Darü'l-Kalem, Dımeşk 2009, s. 875; İbn Manzur, *Lisanü'l Arab*, Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1971, c. II, s. 839.

⁴ Kadı Abdulcabbar, *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse*, Mektebetü'l-Vehbe, Kahire 1996, s. 134-135.

⁵ İbn Manzur, *Lisanü'l Arab*, II, 839.

⁶ Kadı Abdulcabbar, *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse*, 135.

⁷ Kutlu, “va'd ve vaid” mad., *DİA*, İstanbul 2012, c. XLII, s. 414.

⁸ İbn Manzur, *Lisanü'l Arab*, VI, 514.

⁹ Kadı Abdulcabbar, *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse*, 131-132.

¹⁰ Matta 25/46.

¹¹ Mezmurlar 1/5; Enbiya 21/29, Şura 42/21.

¹² Kutluay, Yaşar, *İslam ve Yahudi Mezhepleri*, Anka Yay., İstanbul 2001, s. 182.

¹³ Genel, Fatma, “Adalet Teriminin Tekâmülü Ve Kazandığı Anlamlar”, *Kelam Araştırmaları Dergisi*, 10.2 (2012), SS.121-128, s. 127.

¹⁴ Özsoy, Ömer – Güler, İlhami, *Konularına Göre Kur'an (Sistemik Kur'an Fihristi)*, Fecr Yay., Ankara 2016, s. 250.

¹⁵ Bkz. Nahl 16/76.

¹⁶ Çağrıncı, Mustafa, “Adalet” mad., *DİA*, İstanbul 1988, c. I, s. 341-342.

Kur'an'a göre adaletin ölçüsü yahut dayanağı hakkaniyet olduğundan hidayete hak sayesinde ulaşılabileceği gibi adalet de hakka uymakla sağlanır.¹⁷ Birçok ayette hak ve adaletin mutlaklığı öylesine vurgulanmıştır ki bizzat Allah'ın ahirette hiçbir haksızlığa mahal vermeyecek şekilde adaletle hükmedeceği ve onun bu va'dinin kesin olduğu ifade edilmiştir: “Kıyamet günü için adalet terazileri kuracağız. Öyle ki hiçbir kimseye zerre kadar zulmedilmeyecek. Yapılan iş bir hardal tanesi ağırlığına da olsa, onu getirip ortaya koyacağız. Hesap görücü olarak biz yeteriz.”¹⁸, “Kimin iyi davranışları ağır gelirse onlar kurtuluşa erecektir. Kimin de iyi davranışları hafif kalırsa onlar kendi nefislerini hüsrana uğratacaklar ve cehennemde ebedi kalacaklardır.”¹⁹

Kur'an'da Allah'ın adaletinden bahsedilirken O'nun adil olmasının yanında kullarına ve diğer yarattıklarına zulmetmediği ve zulmetmeyeceği ön plana çıkmaktadır. Bu çerçevede “Şüphesiz Allah insanlara hiçbir şekilde zulmetmez; fakat insanlar kendilerine zulmederler”²⁰, “Allah zerre kadar bile olsa zulmetmez...”²¹; “Ahirette insanlar kıl kadar da olsa zulme uğratılmaz”²², “Allah kullarına hiçbir şekilde zulmedici değildir”²³ ve “Benim katımda söz değiştirilmez ve ben kullara zulmedici değilim”²⁴ ayetlerinde olduğu gibi Kur'an'da zulüm kavramı, adaleti tesis edecek olan zat-ı ilahiyeden nefyedilmektedir.²⁵ Nitekim bu ayetler doğrultusunda Allah'ın kimseye zerre kadar zulmetmeyeceği, yapılan iyilikleri eksiltmeyeceği, günah işlemeyen kullarına azap etmeyeceği, bir amaç veya hikmet olmadan kimseye elem vermeyeceği ve hiçbir kulunu günah işlemeye ve kötülük yapmaya zorlamayacağı söylenmektedir.²⁶ Dolayısıyla Allah'ın asla hiçbir kimseye zulmetmeyeceği konusundaki sözü O'nun va'dinden başka bir şey olmayıp bu konuda herhangi bir değişikliğin olmayacağı da söylenebilir.

2. Kelam Ekollerinde İlahi Adalet

İslam âlimleri, Allah'ın olumsuz hiçbir sıfatının bulunmadığı gibi yarattıklarına kötülük yapma veya adaletsiz davranma anlamına gelebilecek her türlü fiilden münezzehe olduğu fikrinde ittifak etmişlerdir. Nitekim onlara göre zulüm; bilgisizlik ve eksiklik ihtiyaçtan kaynaklanan bir fiil olup Allah bu tür sıfatlardan uzaktır.²⁷

Bununla birlikte Allah'ın zulme kadir olması, insanları dinî bakımdan sorumlu tutması, onların günah işlemesine iradesinin taalluk etmesi, insanlara ait iyi ve kötü fiilleri yaratması, insanları saptırması ve ahirette kâfir çocuklarına azap edip etmeyeceği gibi konular da farklı kelâm ekollerine mensup âlimlerin görüşlerince Allah'a zulüm isnat etme anlamına gelip gelmediği hususu tartışılmıştır.²⁸ Ayrıca Allah'ın dinine inanmayan veya emirlerine karşı gelenlere dünyada ve âhirette vereceği ceza da O'nun adaleti ve fiillerindeki hikmetle bağlantılı olarak ele alınmış ve inananla inanmayanın, itaat edenle etmeyenin bir veya eşit tutulmamasının ilâhî adalet ve hikmetin gereği olduğu kabul edilmiştir.²⁹ Dolayısıyla Müslümanlar, Kur'an'daki

¹⁷ Bkz. A'raf 7/159.

¹⁸ Enbiya 21/47:

"وَتَضَعُ الْمَوَازِينَ الْقِسْطَ لِيَوْمِ الْقِيَامَةِ فَلَا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْئًا وَإِنْ كَانَ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ أَتَيْنَا بِهَا وَكَفَى بِنَا حَاسِبِينَ"

¹⁹ Müminun 23/102-103:

"مَنْ تَقَلَّتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُظْلَمُونَ (۱۰۲) وَمَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَئِكَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنفُسَهُمْ فِي جَهَنَّمَ خَالِدِينَ"

Ayrıca Bkz. Yunus 10/ 54-55; Zümer 39/69.

²⁰ Yunus10/44:

"إِنَّ اللَّهَ لَا يَظْلِمُ النَّاسَ شَيْئًا وَلَكِنَّ النَّاسَ أَنفُسُهُمْ يَظْلِمُونَ"

²¹ Nisa 4/40:

"إِنَّ اللَّهَ لَا يَظْلِمُ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ"

²² Nisa 4/77:

"لِمَنْ أَعْتَى وَلَا تُظْلَمُونَ فَتِيلًا"

²³ Enfal 8/51:

"وَأَنَّ اللَّهَ لَيْسَ بِظَالِمٍ لِلْعَبِيدِ"

²⁴ Kaf 50/29:

"مَا يُبَدِّلُ الْقَوْلَ لَدَيَّ وَمَا أَنَا بِظَالِمٍ لِلْعَبِيدِ"

²⁵ Abdulkaki, M. Fuat, *Mu'cemü'l-Müfehres li-Elfazi'l-Kur'ani'l-Kerim*, Darü'l-Kütübi'l-Mısriyye, Kahire 1364, s. 436.

²⁶ Salimî, Ebu's-Şekür, *et-Tevhid fi Beyanı't-Tevhid*, tah. Ömer Türkmen, TDV. Yay., Ankara 2017, s. 25.

²⁷ Mâtürîdî, Ebu'l-Mansur, *Kitabu't-Tevhid*, tah. Bekir Topaloğlu- Muhammed Aruçi, İrsad Yay., İstanbul 2001, s. 345-346; Kâdî Abdulcabbâr, *Fadlu'l-İ'tizâl ve Tabakâtu'l-Mu'tezile*, Nşr. Fuad Seyyid, Darü't-Tunusiyye, Tunus 1974, s. 140.

²⁸ Yavuz, Yusuf Şevki, "Zulüm" mad., *DİA*, İstanbul 2013, c. XLIV, s. 510.

²⁹ Sinanoğlu, Mustafa, "ta'dil ve tecvir" mad., *DİA*, İstanbul 2010, c. XXXIX, s. 367.

va'd ve va'id beyanlarından hareketle Allah'ın inananlara yaptığı va'dler nedeniyle kendilerini cennet ehli, küfür ve şirke düşenlere yöneltilen ebedî azap tehdidi sebebiyle de kâfirleri cehennem ehli olarak görmüşlerdir.³⁰

2.1. Mu'tezile'de İlahi Adalet

Kelâm tarihinde kendisini “Ehlü'l-Adl ve el-Adliyye” olarak adlandırılan Mu'tezile'nin beş esasından biri “adalet”tir. Nitekim adalet Allah'ın iyi fiilleri işlemesi ve kötü fiillerden uzak durması ile gerçekleşir. Allah'ın adil oluşu O'nun bütün fiillerinin güzel oluşu, zulüm ve çirkin fiilleri kesinlikle yapmaması şeklinde tanımlanır. Zira bu, Allah'ın her türlü çirkin işten maslahatı da terk etmeden bütün fiillerinde hikmet, adalet ve isabet sahibi olması anlamına gelmektedir. Mu'tezile'ye göre adaleti gereği Allah, bir kimseye ayrıca lütuf, rahmet gibi fazladan artı şeyler vermez. Kâfire ne vermiş ise mümine de onu vermiştir. Zira mümine fazladan vereceği şey adalet anlayışını yok eder, zaten Allah kullar için aslah olan şeyi yapmak da durumundadır. Aksi takdirde Allah'a kötü fiiller nedeniyle zulüm ve haksızlık isnat edilebilir ki bu da O'nun için mümkün değildir.³¹

Allah insana bir şeyi yapıp yapmama kudretini vermiş olduğundan insan, hürriyetini kullanarak istediğini yapar. Kul sorumlu tutulduğu şeyi kendisinden istenildiği şekilde yerine getirirse Allah onu mutlaka ödüllendirir. Allah, kâfiri küfre zorlamaz, müşriklerin çocuklarını babalarının işledikleri nedeniyle cezalandırmaz,. Aksi takdirde Allah'ın cezalandırması zulüm olur. Oysaki Allah adil olup kullarına hiç bir şekilde zulmetmez.³² Ancak Allah'ın buyruklarına uymuş ve işlediği büyük günahlardan tevbe ettikten sonra ölenler ahirette sevabı hak eder, tevbe etmeden öldüyse kâfire göre daha hafif bir azapla cezalandırılmak üzere cehennemde ebedi olarak kalırlar.³³ Ayrıca onlara göre günahların affına vesile olacak olan şefaathem adalet hem de va'd ve va'id ilkesiyle bağdaşmamaktadır. Çünkü şefaathem adaletle uyuşmayan bir uygulama olup aynı zamanda va'd ve va'id ilkesine aykırı bir işlemdir. Dolayısıyla ahirette hiç kimse bir başkasına şefaathem etme yetkisine sahip değildir.³⁴

Mutezili bir düşünür olan Murdar, Allah'ın fail-i muhtar olması nedeniyle haksızlık yapabileceğini, o zaman da zalim bir Allah'ın ortaya çıkacağını, ancak O'nun haksızlık yapmayacağına dair delillerin bulunması nedeniyle haksız hiçbir şey yapmayacağını dile getirmiştir.³⁵

Ebu'l-Huzeyl el-Allaf da Allah'ın zulme, zorbalığa, yalana, zorbalık yapmaya, zulmetmeye ve yalan söylemeye kadir olduğunu, ancak hikmet ve rahmetinden dolayı bunu yapamayacağını ve bunlardan birini yapmasının da muhal olduğunu ifade etmiştir.³⁶

İbrahim en-Nazzam ise Allah'ın insanlar için mümkün olan en iyi şeyi yapacağını, ancak cennetin nimetleri ile cehennem azabını arttırmayacağını ve cehennem eşliğinde duran bir çocuğu oraya itemeyeceğini söylemektedir.³⁷ Bu bağlamda o, Allah'ın haksızlık yapmayacağı, çünkü kötülük ve yalanan sadece eksikliği olan cisimlerde ortaya çıktığı ve Allah için bu durumun söz konusu olamayacağı, dolayısıyla Allah'ın adil olduğu ve zulüm yapamayacağı kanaatinde-dir.³⁸

Ayrıca Ebu Bekr el-Esamm da Allah'ın soyut anlamda değil de gerçekte zulüm işlemeyeceğini savunurken³⁹ Muhammed b. Şebib Allah'ın zulmetmeye, zorbalık yapmaya ve yalan söylemeye kadir olduğunu, fakat zulüm ve yalanan ancak kendisinde eksiklik bulunan kimseden meydana gelebileceğini, fakat Allah için bir eksikliğin söz konusu olamayacağını beyan etmiştir.⁴⁰

³⁰ Kutlu, “va'd ve va'id”, XLII, 414.

³¹ Kadı Abdulcabbar, el-Muğni fi Ebvabi't-Tevhid ve'l-Adl, Neşr. İbrahim Medkur-Taha Hüseyin, Kahire 1962, c. VI, s. 48; Oral, Osman, “Kelâm İlminde İlahi Adalet”, *Kelâm Araştırmaları Dergisi*, 11:1 (2013), SS.443-458, s. 446.

³² Kadı Abdulcabbar, *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse Giriş*, çev. İlyas Çelebi, Türkiye Yazma eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2016, s. 131-132; *Muhtasar fi Usuli'd-Din*, Darü'l-Hilal, Kahire 1971, s. 237.

³³ Şehristani, Ebu'l-Feth, *el-Milel ve'n-Nihal*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1971, c. I, s. 39.

³⁴ Kadı Abdulcabbar, *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse Giriş*, s. 34.

³⁵ Tritton, Arthur Stanley, *İslam Kelamı*, çev. Mehmet Dağ, AÜF. Yay., Ankara 1983, s. 120.

³⁶ Eş'arı, Ebu'l-Hasan, *Makalatü'l-İslamiyyin ve İhtilafu'l-Musallin*, tah. Ahmed Cad, Darü'l-Hâdis, Kahire 2008, s. 313.

³⁷ Bağdadî, Abdulkadir, *Usuli'd-Din*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2002, s. 264.

³⁸ Tritton, *İslam Kelamı*, 93.

³⁹ Tritton, *İslam Kelamı*, 127.

⁴⁰ Eş'arı, *Makalatü'l-İslamiyyin*, 313.

Kadı Abdulcabbar da Tanrı'nın adaletsiz olabileceğini düşünmenin mümkün olduğunu, ancak O'nun gerçekte öyle davranmış olmasının caiz olmadığını düşünür. Ona göre Tanrı'nın adaletsiz davranması hem aklen hem de ahlaken mümkün değildir.⁴¹ Nitekim Kadı Abdulcabbar kötülüğün ortaya çıkışını cehalet ve ihtiyaç şeklinde iki nedene bağlar. Tanrı, mutlak anlamda yetkin olduğundan hiçbir şeye gereksinim duymaz. Tanrı zatı gereği âlim olduğundan neyin kötü olduğunu bildiği gibi ona gereksinim duymadığını da bilir. Dolayısıyla kötülüğü irade etmez. Tanrı'nın bir an için veya özel anlamda bir kötülüğü irade ettiği veya yaptığı varsayıldığında, her bir kötü eylemi irade etme veya yapma ihtimali doğacaktır. Örneğin insanlara bildirdiği haberlerde yalan söylemiş olma, kötü olanı emredip iyi olanı yasaklama, ödül va'di ve azap tehdidinden vazgeçme, iyilik yapanları cezalandırma ve kötülük yapanları ödüllendirme ihtimalini gündeme getirecektir ki Tanrı, bütün bunlardan münezzehtir.⁴²

Kadı Abdulcabbar, Allah'ın va'd ve va'idinden döneceğini söyleyen kimselerin Allah'ın adaletini anlamadığını söyleyerek Allah'ın va'd ve va'idi gereği dünyada iyilik yapanları ödüllendirme, günah işleyenleri cezalandırmak zorunda olduğunu savunmaktadır. Zira Allah'ın sözünden dönmemesi ve yalancı çıkmaması O'nun adli kapsamında olup söylediklerini mutlaka yapması, va'd ve va'idinden asla dönmemesi gerekir.⁴³ Bu bağlamda Kadı Abdulcabbar, tevhid ve adalet prensibi çerçevesinde Allah'ın itaatkâra sevap va'd etmediğini ve asilere de ceza tehdidinde bulunmadığını söyleyenler ile Allah'ın lütfu gereği va'idinden vazgeçebileceğini iddia edenlerin Allah'a kötü fiil izafe etmeleri nedeniyle kâfir olduklarını da dile getirmektedir.⁴⁴

Yine o, Allah'a zulüm isnadında bulunanın küfre girdiğini söyleyerek Allah'ın zulüm sahibi olması durumunda zulme ait olan zem / kötüleme ve istihfaf / hafife alma gibi hükümlerin O'na raci olacağını dile getirmektedir. Nitekim o, Allah'ın bunlardan ve hatta sadece zulüm değil aynı zamanda yalan ve abes gibi bütün çirkin fiillerden münezzehtir olduğu kanaatindedir.⁴⁵

Netice itibarıyla Mutezilî düşüncede adalet, mutlak anlamda Tanrı'nın kemalini ve O'nun fiillerinin ahlakiliğini ifade eder. Zira adalet, başkalarının gelişigüzel istek ve telkinlerinden etkilenmeyen istikrarlı bir doğruluk ve ahlak kanununa itaatla gerçekleşen ruhi denge ve ahlaki kemaldır. Mutezilî sistemde ahlakın ana esası olan adalet, teori ile pratiğin, akide ile ahlakın ayrılmaz ilişkisine temel oluşturur. Dolayısıyla Mutezile adalet ilkesini düşünce sisteminin merkezine yerleştirmiş ve bu ilkeyle Tanrı'nın mutlak anlamda kemalini, kötülüğün ve zulmün hiçbir biçimde O'ndan ortaya çıkmayacağını ortaya koymayı amaçlamıştır.⁴⁶

2.2. Ehli Sünnet'e Göre İlahi Adalet

Allah'ın va'd ve va'id bağlamında insanlara bildirdiği haberlerde yalan olma veya haberlerde belirtilen mükâfat veya cezadan vazgeçme durumu, Ehli Sünnet içerisinde Eş'arî ve Mâtürîdî başta olmak üzere onların takipçileri tarafından da va'd ve va'id, sevap ve ikab, büyük günah gibi başlıklar altında ele alınmıştır.

Ehl-i Sünnet, Allah'ın adaletinin, Malik ve Rab olarak tasarrufunda ve istediği gibi iradesine göre karar vermesinde yatmakta olduğunu iddia eder. Gerçekte adalet, eşyayı gerektiği yere koymayı ihtiva eder ve bu, O'nun, kendi irade ve ilmene göre Rab olması hasebiyle etkinliğine delalet eder. Bunun aksi adaletsizliktir; O'nun kararlarında haksızlık yapması, fiillerinde adaletsiz davranması tasavvur olunamaz.

Eş'arî'ye göre Allah, yarattığının sahibidir. O, dilediğini yapar ve dilediği şekilde hükmeder. O, bütün yaratıkları cennete gönderse adaletsizlik yapmış sayılmaz veya onların hepsini cehenneme gönderse zulüm yapmış sayılmaz. Zira zulüm, eşyayı gerektiği yerin dışına koymak veya yanlış yere koymaktır. Fakat O, bizzat kâmil olduğu için O'nun zulmetmesi tasavvur edilemeyeceği gibi, O'na adaletsizlik de nispet edilemez. Allah kullarına sevap ve ceza ile karşılık vermeye, kerem ve lütufta bulunmaya muktedir olup sevap, nimetler ve lütfu onun fazlı ve ihsanı; azap ve ceza ise O'nun adaletinin sonucudur. Nitekim O yaptıklarından da

⁴¹ Kadı Abdulcabbar, *el-Muğni*, XIV, 15, 61, 67, 78.

⁴² Kadı Abdulcabbar, *Şerh u Usuli'l-Hamse*, 302, 459-463; *_el-Muğni*, VII, 177 ; VII, 196, 202-203.

⁴³ Kadı Abdulcabbar, *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse*, 123.

⁴⁴ Kadı Abdulcabbar, *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse*, 125.

⁴⁵ Kadı Abdulcabbar, *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse*, 349.

⁴⁶ Ay, Mahmut, Kelamda Adalet, Kudret ve Hikmet Bağlamında Tanrı Tasavvurları, *Eski Yeni: Anadolu İlahiyat Akademisi Araştırma Dergisi*, 2015, sayı: 31, s. 25-50, s. 30-31.

sorumlu değildir.⁴⁷ Ayrıca başkasının mülkünde tasarrufta bulunmak suretiyle bir fiil gerçekleştirmenin zulüm olarak anlandırılmasına istinaden bütün mülkün sahibinin Allah olmasının, O'nun kendi mülkü üzerinde zulüm işleyemeyeceğinin göstergesi olarak kabul edilmiştir.⁴⁸

Eş'arî düşünce, mükâfatın ne kesin bir hak ne de kesin bir karşılık olmadığını söyleyerek onun Allah'ın lütfu ve adaleti gereği gerçekleşeceğini, çünkü cezanın zorunlu olmadığını iddia etmiştir. Nitekim Allah'ın söz verdiği mükâfat ve gerçekleştireceğini haber verdiği ceza konusunda O'nun sözünün hak olduğu ve va'dinî yerine getireceği ifade edilir. Çünkü her şeyi yaratan Allah için bir şeyi zorunlu tutmak mümkün değildir.⁴⁹

Maturidî ise bir şeyin bir konumda hikmet, diğer bir konumda sefeh, yine bir konumda adalet, diğerinde zulüm olabileceğine ve Allah'a bilgisizlik veya zulüm ve sefeh gibi olumsuz vasıfların asla ârız olmayacağına dikkat çekmektedir.⁵⁰ Ona göre Allah'ın fiillerindeki bu iki zıt kavramın ayırt edilmesinde beşerî cehaletin söz konusu olması nedeniyle ferdin kendi düşüncesine göre bir şeyin hikmet veya sefeh, adalet veya zulüm olduğuna hükmetmesi her zaman isabetli olmayabilir.⁵¹ Nitekim Allah, doğruluk ile adaleti insan aklına güzel ve değerli, zulüm, haksızlık ve yalanı ise çirkin, sıradan ve değersiz olarak göstermiştir. Bu niteliklerin nasıllığını tespit etmede akıl ilahî emir ve yasağı, bunun doğal bir sonucu olarak da mükâfat ve cezayı zorunlu kılar.⁵² Nitekim ulûhiyet makamının adaleti de kişinin yaptığı kötülüğü misliyle cezalandırmaya mukabil işlediği iyiliğin sevabını arttırmakla gerçekleşir. Çünkü övgüye sahip bulunan Allah, iyiliğe on katıyla kötülüğe ise misliyle karşılık vereceğini haber vermiştir.⁵³

Allah'ın, Hz Peygambere Kur'an'ı emir ve yasaklarını, va'd ve va'îdinî açıklamak için indirdiğini söyleyen Ömer en-Nesefî (ö. 537/1142),⁵⁴ de cennetliklerin bazen cehennem, cehennemliklerin de bazen cennete gidebileceğini, ancak değişimin saadet ve şekavet bağlamında dünyada iken kulun tercihiyle gerçekleşebileceğini, Allah'ın haber verdiği saadet ve şekavet üzerinde herhangi bir değişimin olmayacağını vurgulamaktadır.⁵⁵

Netice itibarıyla Ehli Sünnet kelimcılarının çoğu adalet ve zulmün bir arada bulunmasının imkânsızlığına istinaden adalet sıfatıyla nitelenen Allah'ın, gücü dâhilinde olmasına rağmen iradesiyle zulmü terk ettiği iddiasının aklen muhal olacağını söylemişler ve Allah hakkında zulmün muhal olduğunu savunmuşlardır.⁵⁶ Nitekim Kur'an ayetleri bağlamında Allah'ın rahmetinin her şeyi kuşattığı ifade edildiğinden⁵⁷ Ehl-i Sünnet'in O'nun va'dlerinden vazgeçmeyip şirk dışındaki diğer tüm günahlardan tevbe edilmesi durumunda bu günahların karşılığı olan va'idlerinin Allah tarafından bağışlanabileceği düşüncesi hâkim olmuştur.⁵⁸

SONUÇ

Va'd ve va'îd ekseninde Allah'ın adaleti konusu O'nun merhametli, bağışlayıcı ve tüm mülklerin sahibi olmasına rağmen adil olup zulmetmemesi gibi isimleri çerçevesinde anlam kazanmaya başlamış ve sonuçta konuyla ilgili görüşler her bir ekolün teolojik anlayışına göre şekillenmiştir. Bu bağlamda va'd ve va'îd anlayışı İslam toplumunda ahlakî gevşekliğe de zemin hazırlayabilecek bir teoriye karşı Tanrı'nın ahlakî ciddiyetinin bir tezahürü olarak kendini göstermiştir.

Mutezile ve Ehli Sünnet'in yaklaşımları karşılaştırıldığında birinci tavır; Allah'ın tüm fiillerinde muhatapları olan insanlar arasında farklı muamelesinin imkânsızlığına vurgu yapmış

⁴⁷ Şehristanî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, 88.

⁴⁸ Tehânevî, Muhammed Hamid, *Keşşâfû Istulâhâtî'l-Fünun ve'l-Ulum*, yrs., trs., s. 1152-1153.

⁴⁹ Cüveynî, İmamü'l-Haremeyn, *Kitabu'l-İrşad*, Mektebetü'l-Haneci, Mısır 1950, s. 381.

⁵⁰ Maturidî, *Kitabu't-Tevhid*, 345.

⁵¹ Maturidî, *Kitabu't-Tevhid*, 345-346.

⁵² Maturidî, *Kitabu't-Tevhid*, 345-346.

⁵³ Maturidî, *Kitabu't-Tevhid*, 339.

⁵⁴ Nesefî, Ömer, *Metnu'l-Akaid*, Fazilet Neşriyat, İstanbul trs., s. 9.

⁵⁵ Nesefî, *Metnu'l-Akaid*, 8.

⁵⁶ İbn Furek, Muhammed b. Hasan, *Mücerredü'l-Makalat*, tah. Ahmed Abdurrahim Sayih, el-Mektebetü's-Sekafi'd-Diniyye, Kahire 2005, s. 150.

⁵⁷ A'raf 7/156:

"...وَرَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ..."

"...Rahmetim ise her şeyi kuşatmıştır..."

⁵⁸ Bkz. Eş'arî, Ebu'l-Hasan, *el-İbane an-Usuli'd-Diyane*, Mektebetü Dari'l-Beyan, Mısır 1990, s. 163.

ve O'nun adil olma vasfını merkeze yerleştirmiştir. İkinci tavır ise Allah'ın merhamet, af ve bağışlamasını önceleyerek özellikle müminler için va'id hususunda değişmelerin olabileceğini benimsemiştir.

Her ne kadar bazı kelamî meseleler bu bağlamda tartışılrsa da Cenâbı Hakk'ın zulümden münezzehe olduğu ve fiillerinden dolayı O'na zulüm isnat edilemeyeceği inancı naslarla sabittir. Bu sebeple ilâhî fiiller hakkında değerlendirme yapılırken Allah'ın fiillerinin yarattıklarının fiilleriyle mukayese edilmesi oldukça sıkıntılı sonuçlar doğuracaktır.

Bu meyanda bütün varlık ve olayları kuşatan mutlak ve mükemmel bilgiye sahip olmayan insanın bir yönden zulüm ve şer gibi gördüğü fiillerin başka yönlerden bir hikmete dayanması da mümkündür. Allah hakîm olduğundan O'na ait bütün fiillerin hikmet çerçevesi içinde ele alınması, O'nun yarattıklarına karşı adil olup zulmetmediğinin ve zulmetmeyeceğinin anlaşılmasında daha isabetli bir yaklaşım olacaktır. Nitekim Kur'an'da yer alan "Eğer Allah dilerse...", "Allah'ın dilediği kimseler..." şeklindeki ifadeler de Allah'a fiillerinde herhangi bir zorunluluk nispet etmeyi imkânsızlaştıran ifadelerdir. Belki de Allah Teâla va'd ve va'id konusunda sözlerinden caymayacağını ifade etse bile bu O'nun için bir zorunluluk değil tercihte bulunulmasına imkân tanıyan bir durumdur.

Bilgilendirme / Acknowledgement: Bu makale "Va'd ve Vaid Bağlamında Allah Kelamında Değişmezlik" adlı yüksek lisans tezinden üretilmiş ve "1st International Congress on New Horizons in Education and Social Sciences" sempozyumunda sözlü olarak sunulmuştur.

KAYNAKÇA

- Abdulkaki, M. Fuat (1364), *Mu'cemü'l-Müfehres li-Elfazi'l-Kur'anî'l-Kerim*, Darü'l-Kütübi'l-Mısriyye, Kahire.
- Ay, Mahmut, (2015), Kelamda Adalet, Kudret ve Hikmet Bağlamında Tanrı Tasavvurları, *Eski Yeni: Anadolu İlahiyat Akademisi Araştırma Dergisi*, sayı: 31, s. 25-50.
- Bağdadî, Abdulkadir (2002), *Usuli'd-Din*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.
- Cüveynî, İmamü'l-Haremeyn (1950), *Kitabu'l-İrşad*, Mektebetü'l-Haneci, Mısır.
- Çağrı, Mustafa (1988) "Adalet" mad., *DİA*, İstanbul.
- Eş'arî, Ebu'l-Hasan (1990), *el-İbane an-Usuli'd-Diyane*, Mektebetü Dari'l-Beyan, Mısır.
- ....., (2008), *Makalatü'l-İslamiyyin ve İhtilafu'l-Musallin*, tah. Ahmed Cad, Darü'l-Hâdis, Kahire.
- Genel, Fatma (2012), "Adalet Teriminin Tekâmülü Ve Kazandığı Anlamlar", *Kelam Araştırmaları Dergisi*, 10.2 SS.121-128.
- İbn Furek, Muhammed b. Hasan, (2005), *Mücerredü'l-Makalat*, tah. Ahmed Abdurrahim Sayih, el-Mektebetü's-Sekafi'd-Diniyye, Kahire.
- İbn Manzur, (1971), *Lisanü'l Arab*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.
- Kadı Abdulcabbar (1962), *el-Muğni fi Ebvabi't-Tevhid ve'l-Adl*, Neşr. İbrahim Medkur-Taha Hüseyin, Kahire.
- ....., (1974), *Fadlu'l-İ'tizâl ve Tabakâtu'l-Mu'tezile*, Nşr. Fuad Seyyid, Darü't-Tunusiyye, Tunus.
- ....., (2016), *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse Giriş*, çev. İlyas Çelebi, Türkiye Yazma eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul.

- ....., (1971), *Muhtasar fî Usuli'd-Din*, Darü'l-Hilal, Kahire.
- ....., (1996), *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse*, Mektebetü'l-Vehbe, Kahire.
- Kutlu, Sönmez (2012), “va'd ve vaid” mad., *DİA*, İstanbul.
- Kutluay, Yaşar (2001), *İslam ve Yahudi Mezhepleri*, Anka Yay., İstanbul.
- Matta 25/46.
- Mâturîdî, Ebu'l-Mansur (2001), *Kitabu't-Tevhid*, tah. Bekir Topaloğlu- Muhammed Aruçi, İrşad Yay., İstanbul.
- Mezmurlar 1/5.
- Nesefî, Ömer(tr.), *Metnu'l-Akaid*, Fazilet Neşriyat, İstanbul.
- Oral, Osman (2013), “Kelam İlminde İlahi Adalet”, *Kelam Araştırmaları Dergisi*, 11:1, SS.443-458.
- Özsoy, Ömer – Güler, İlhami (2016), *Konularına Göre Kur'an (Sistematik Kur'an Fihristi)*, Fecr Yay., Ankara.
- Râgıb el-İsfahanî (2009), *el-Müfredat Elfazü'l-Kur'an*, tah. Saffan Adnan Davudî, Darü'l-Kalem, Dimeşk.
- Salimî, Ebu's-Şekür (2017), *et-Temhid fi Beyanı't-Tevhid*, tah. Ömer Türkmen, TDV. Yay., Ankara.
- Sinanoğlu, Mustafa (2010), “ta'dil ve tecvir” mad., *DİA*, İstanbul.
- Şehrîstânî, Ebu'l-Feth (1971), *el-Milel ve'n-Nihal*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.
- Tehânevî, Muhammed Hamid (trs.) *Keşşâfû Istilâhâti'l-Fünun ve'l-Ulum*. yrs.,
- Tritton, Arthur Stanley (1983), *İslam Kelamı*, çev. Mehmet Dağ, AÜİF. Yay., Ankara.
- Yavuz, Yusuf Şevki (2013), “Zulüm” mad., *DİA*, İstanbul.